

Radovan Grahovac

ČUDNE SU TO STVARI

Kazališno doba Pere Kvrđića,
napisao i uredio Hrvoje Ivanković,
Dubrovačke ljetne igre, 2012.

Godine 2011. snimao sam jedan dokumentarni film o Jesenicama. Alojz Noč, penzionirani radnik na velikim pećima Željezare je vozeći se sa mnom u autu pričao o svojem životu koji je on u svojem aktivnom djelovanju proveo u Jugoslaviji. Pričao je o svojoj službi u JNA u kojoj je proveo skoro tri godine negdje u Makedoniji krajem četrdesetih godina prošlog stoljeća na albanskoj granici. Pričao je o Informbiru, o prekidu s prijašnjim idolima svjetske revolucije, snalaženju u novim odnosima i situacijama, o životu u okviru zajedničke države te na kraju o krvavom raspadu "bratstva i jedinstva". Sve je

to ostavilo vidnog traga na mojem sugovorniku. Nakon poduge priče zašutio je i mi smo se nastavili šutke voziti kroz Jesenice. Osjetio sam da je Alojz utonuo u svoja sjećanja i da je zaboravio na mene. Odjednom je sam sebi nekoliko puta ponovio jednu rečenicu u kojoj je sadržan sav život mog dragog sugovornika: "Čudne su to stvari... da, da, čudne su to stvari..."

Alojz Noč tada me svojim načinom pričanja i komentiranja događanja njegova života podsjetio na dva glumca hrvatskog kazališta i to u sasvim konkretnoj predstavi u DK Gavella. Učinio mi se kao neka kombinacija Josipa Marottija i Pere Kvrđića. Na Marottija, možda zbog neke šablone koju imam prema Slovencima kao vedrim i veselim ljudima, a na Peru Kvrđića radi načina na koji je primao neugodne stvari u životu. Činilo mi se da i najgore stvari koje mu se događaju prihvaća s velikom dozom jednostavne mudrosti, prihvaća ih takve kakve dođu i pri tome ne pada u stanje bijesa, gorčine ili agresivnosti. Stvari su takve kakve jesu; «Čudne su to stvari...» kao što razmišlja i moj Slovenac Alojz Noč. Nasmijao sam se u sebi, tada prije godinu dana vozeći se s Alojzom kroz Jesenice, toj uspomeni ne razmišljajući više o tome kako ta dva glumca još uvijek žive u meni i nakon četrdeset godina iskrsnu potpuno neovisno o okolnostima u razgovoru s jednim sugovornikom koji predstavu vjerojatno nije ni vidio. Radilo se o *Kraljevu Miroslava Krležu* u režiji Dine Radojevića 1970. godine. Kvrđić je igrao Slovenca Janeza.

Slučaj je htio ("Čudne...") da godinu dana nakon susreta s Alojzom prihvatim pisanje prikaza monografije *Kazališno doba Pere Kvrđića* u izdanju Dubrovačkih ljetnih igara koju je napisao i priredio Hrvoje Ivanković.

Čudna je i sama želja napraviti knjigu o glumcu. Kako zaustaviti na stranici onaj neponovljiv i uvijek nov doživljaj glume koja je uvijek direktan susret glumca i njegove publike.

*Ni vještina lica
Ni vještina tijela
Vještina to je
Koja stvara djela*

stoji na početku teksta o Peri Kvrđiću koji se nalazi u drugom dijelu Ivankovićeve knjige u kojem su sakuplje-

ni tekstovi nekih od naših najpoznatijih kazališnih stvaralaca, kritičara i literata koji se odnose na njega. I skoro u svakom, u izvrsnom izboru tekstova, autori su svjesni težine ili čak i nemogućnosti zadatka – opisati glumu.

Vlado Gotovac, autor navedenih stihova, piše dalje:

Htio bih svima koji Kvrđića nisu vidjeli, koji ga neće vidjeti, htio bih svima njima dati pravo na onaj jednostavni, upravo priprost sud "Bio si izvanredan", kojim dočekujemo prijatelja kad uspije, kojim ga dočekujemo dok njegovo lice ne pokazuje ni ponos, ni ravnodušnost, već neizvjesnost. Taj priprost sud kom su tumačenja nepotrebna ima pravo izreći samo onaj tko ima povlasticu vidjeti glumca na djelu. Znači da je moja ambicija stvoriti u čitaoca dojam da je vidio Kvrđićevu igru. Ta je ambicija gotovo lažna, znam, jer je neostvariva. Ali ja ostajem uz nju toliko, koliko je moguće na ovaj način.

O neostvarivosti ambicije pišu i ostali autori.

Glumac nikada neće postati plijen zapisa, niti je kritičar lovac na utvrđene tragove umjetnosti igranja uloga, piše Nataša Govedić u svojem zapisu. Božidar Viočić, redatelj koji je s Kvrđićem napravio dvadesetak predstava od kojih su neke upisane kao kameni međaši Kvrđićeve glume, daje svom radu podnaslov *Basna u dva dijela* i prvom rečenicom odmah daje do znanja da i on, iako izvrstan analitičar i pisac, dolazi do granica izražavanja kad se treba pisati o glumi. *Dok živi i radi, glumac izmiče kona-*

čnom određenju svoje osobnosti, jednako nepoznat sebi samome kao i nama. Smrt je granica njegove umjetnosti: dok je ne prijede on bježi pred samim sobom, od uloge do uloge, u neprekidnom tražanju za svojim dovršenim licem. I malo dalje postavlja najvažnije pitanje na koje svi mi pišući o glumi ne nalazimo odgovora, i kako Vlado Gotovac kaže za tu ambiciju, uporno koliko je to god moguće na naše načine ostajemo uza nj: *Kako riječima odrediti bitne osobine glumca koji još uz to živi pored nas i radi zajedno s nama, čije djelo raste i nastaje pred našim očima?*

Devetnaest eminentnih kazališnih stvaralaca i promišljalaca u doslovno svakom tekstu odmah priznaje da su nemoćni pred zadatkom opisati glumu (vjerojatno je još teže opisati glumu na njezinim vrhuncima kao što je to slučaj Kvrđić) ali uporno pokušavaju opisati nešto što se po njihovim

vlastitim riječima opisati ne da. Izabrani tekstovi nastajali su u rasponu od 1960. do 2004. i svi su, osim pogleda Nataše Govedić, već bili objavljivani.

Kosta Spačić: *Ne znam što je režija, no mislim da znam što je gluma i što je glumac* i onda završi misao, skromnu i samozatajnu za izvanrednog kazališnog režisera, jednostavnom konstatacijom *Glumac je kazalište*. A za mene, čitaoca, ostaje pitanje otvoreno, a što sad?

Ali ima li opet nešto zamršenije i nedohvatljivije nego što je ispitivati kazališnu umjetnost? pita se Mani Gotovac. Priznaje i sama da je upuštanje u tu djelatnost sizifovski posao i skoro u mazohističkoj potrebi nastavlja ispitivati kazališnu umjetnost, nedohvatljivu i zamršenu.

Dovoljan je i sam pregled naslova objavljenih tekstova da bi se vidjelo u kakvu se čudnu rabotu upuštamo. Prvi tekst, tog dijela knjige, Nikole Batušića, nosi naslov *Suptilni skulptor ljudskih značajeva*. Onda slijede *Vršnjak svoja iskona Petra Brečića*, pa nešto prizemniji *Glumac za sva vremena Georgija Para*. Redatelji su izgleda nešto jednostavniji u svojim naslovima pa tako i Božidar Viočić naziva svoj tekst *O glumcu Peri Kvrđiću*, ali, kao što sam već spomenuo, kao da se prestrašio nemogućeg, dodaje podnaslov *Basna u dva dijela*. Dalibor Foretić opet je slobodniji i daje svojem tekstu poetskiji naziv *Sljubljivač vremena*.

Svaki od navedenih autora maša se danih mu sredstava i pokušava svaki na svoj način opisati glumu – ne sa-

mo – Pere Kvrđića. Redaju se uspomene, prikazi predstava, stvaraju se teorije. Nataša Govedić uvodi pojam «Kvrđičev skok». Kritičar nema pretenzije ni «opisati» ni «zabilježiti» ni «dohvatiti» lice koje s platforme kazališta skače prema liku, prema maski, impersonaciji ili novoj mogućnosti izvedbeno «umnoženog jastva». Skok nije moguće obuhvatiti ni vremenskim ni analitičkim instrumentima. Glumac nikada neće postati plijen zapisa, niti je kritičar lovac na utvrdive tragove umjetnosti igranja uloge. Skok je, međutim, susretište glumca i publike u kojem svi zajedno pristajemo na gubitak ravnoteže.

Da "glumac nikada neće postati plijen zapisa" tvrdi i sam veliki glumac i pisac Fabijan Šovagović. Na početku svog rada o Periću Kvrđiću koji piše 1979. godine za časopis *Studio* (*Glumac s puno lica*) u šaljivom tonu pokušava prikazati vlastitu nemoć u opisivanju glume. Poziva za svjedoka i drugog velikog glumca Izeta Hajdarhodžića koji je u to vrijeme govorio o Kvrđiću. Spominje Šovagović Amanda Alliegera, Svena Lastu i Chaplina, a iz mreže se izvlači anegdota s ljetovanja koje je zajedno s Kvrđićem i Krunom Valentićem proveo za vrijeme zajedničkih studentskih dana na Mljetu.

Pogledajmo što veliki, neopisivi glumac Šovagović, uzima od velikog, također neopisivog glumca Izeta Hajdarhodžića.

Uvijek sam s divljenjem gledao Perićin rad, njegovu sjajnu sposobnost da iz racionalnog pristupa izade s punim stvaralačkim rezultatom, da

odbaci skele koje racionalan pristup stvara oko neke uloge, i da se ličnost koju igra pojavi neopterećena, slobodna od tih njegovih istraživanja, kompletna, da zista zaživi na sceni svoj pravi život. Vidio sam veliki broj njegovih uloga, i mislim da Perića predstavlja granični kamen u hrvatskom kazalištu: on na neki način odjeljuje čitavo jedno stvaralačko razdoblje prema jednom potpuno novom razdoblju. Perića je, pored toga, učinio nešto što je za mene čudesno.

«Čudesno». Evo nas opet na početku s mojim prijateljem Alojzom u Jesenicama 2011. koji pučkajući svoju lulu gleda u daljinu i kaže «Čudne su to stvari, da, da...».

Nije za povjerovati da autor monografije *Kazališno doba Pere Kvrđića* Hrvoje Ivanković nije svjestan da su to čudne i neuhvatljive stvari. Na sam kraj knjige, valjda umoran od objašnjavanja i prije čistog faktografskog završetka stavlja pjesmu Zvonimira Mrkonjića *Kvrđićeva preobrazba* – ako ne ide opisima i tumačenjima onda ide, probajmo, poezijom. Ali, Ivanković, na sreću, ne odstaje kao što nisu odustali ni ostali sudionici knjige. Pokušava Eolove razbježane vjetrove vratiti natrag u mijeh. Možda ipak nije sve tako nestvarno kako nam se to u prvi mah čini. Nije to njegov prvi pokušaj. Sjetimo se samo knjiga o Marinu Cariću i Jošku Juvančiću. Za svakog umjetnika pronalazi odgovarajuće riješenje. U monografiji *Marin Carić* potpisuje se kao urednik. Carićevi suradnici, prijatelji i kolege, svaki na svoj način, slično kao u drugom dijelu knjige o Kvrđiću, pokušavaju stvoriti

živi portret kazališnog redatelja, za kojeg Kosta Spaić kaže da ne zna što je. Glumac ima barem *golu kožu*, cimer glumačkog zanata kako završava svoju pjesmu o Kvrđiću Zvonimir Mrkonjić. Ali redatelj, što on ima? U monografiji Joško Juvančić Jupa koji radi za istog izdavača, Dubrovačke ljetne igre, 2011. godine uzima kao osnovu materijale iz bogate arhive majke Joška Juvančića gospođe Lucije Juvančić. Jasno je, redatelj ima predstavi, postoje foto i audio i videomaterijali, postoje ili postojale su kulise, kostimi, muzika (ponekad izlaze naklade scenske muzike) i postoje glumci, a glumac je, kako to opet Kosta Spaić kaže kazalište. *Bez glumca kazalište ne postoji. To je aksiom.* U monografijama redatelja nalaze se kao dodaci knjigama i videomaterijali na CD-u – filmovi snimljeni o Cariću i Juvančiću. Simptomatično da, za glumca, prije svega kazališnog, nema u monografiji pripadajućeg videomaterijala. Teško je pomisliti da se radi o nedostatku financijskih sredstava za njega. Slijedeći samog Kvrđića *ne volim to posredništvo kamere, imaš osjećaj da nešto mrtvo stoji pred tobom* odriče se Ivanković tog, na prvi pogled izvrsnog, pomoćnog sredstva. *Htjeli mi ili ne htjeli*, tvrdi Georgj Paro, u *teatru se uspostavlja kriterij glumačkih vrijednosti. Ostalo je ukras.* *Nestašni prinčevi vraćali bi se pojednički i puni zlata s velikog platna i malog ekrana i zaticali bi na daskama Kralja Peru Kvrđića.*

Monografija o Periću Kvrđiću dokaz je da je Hrvoje Ivanković lucidni poznavalac i, što je veoma važno, veliki za-

ljubljenik u kazalište. On za knjigu o aksiomu glume Periću Kvrđiću pronalazi drugačiji pristup nego što je to bio slučaj u predhodne dvije monografije o kazališnim stvarateljima Cariću i Juvančiću. Predstave se, kao što je to slučaj s njihovim autorima redateljima, mogu opisivati i čitaocu se može približiti fenomen kazališta, no glumac je, kao što smo to vidjeli, neuhvatljiv jer valja / treba / teško je / nije moguće ili sl. stvoriti u čitaoca dojam da je vidio Kvrđićevu igru. *Ta je ambicija gotovo lažna, znam, jer je neostvariva. Ali ja ostajem uz nju toliko, koliko je moguće na ovaj način.* Ivanković ne citira slučajno ovakve tekstove, kao što je ovaj već navedeni od Vlade Gotovca. Ivanković ostaje uz tu ambiciju i nalazi svoj način.

Na samom se početku monografije nalazi tekst u kojem Ivanković otkriva svoj način pristupa prikazivanju glume, barem kad je riječ o ovoj knjizi. Siguran sam da će Ivanković u svojim sljedećim pokušajima, a neminovno će ih biti, izabrati drugi, prikladan novim nemogućnostima, pristup. *O prirodni Kvrđićeve glume i zadivljujućoj moći transformacije, o studioznosti s kojom je kreirao svaku ulogu i načinu na koji je u jedinstvenu misao povezivao gestu, mimiku i modulaciju govora, psihologiju i tjelesnost, akciju i intenciju lika, pisano je puno i temeljito... Brojni intervjui koje je davao tijekom čitave karijere, ali i autorski tekstovi memoarskog ili analitičkog karaktera, u kojima se bavio raznim fenomenima kazališnog života i glumačke umjetnosti, pokazuju nam Kvrđića i kao čovjeka koji je vrlo sustavno mislio i živio*

kazalište, pa se uz njihovu pomoć, kao i fragmente iz ogromne biblioteke tekstova o njegovoj umjetnosti, s dosta vjerodostojnosti, kako po pitanju elementarnih činjenica, tako i kritičke prosudbe, može rekonstruirati tijek jedne velike i po mnogo čemu posebne umjetničke priče.

Ivanković odmah u svojim prvim obračanjima čitaocima daje do znanja da se neće baviti nemogućim, neće ulaziti u problem prikazivanja jedne tako neuhvatljive pojave kao što je to kazališna gluma. On se prihvaća rekonstrukcije, *elementarnih činjenica i kritičke prosudbe jedne posebne umjetničke priče: priče Pere Kvrđića.* Ivanković se odlučuje za veoma suzdržan i samozatajan način. Pušta *elementarne činjenice* da govore same za sebe. Gotovo hladno, precizno slijedi životni i glumaški put Pere Kvrđića. Uvijek je upitno kad se te dvije linije pokušavaju odvojiti kao da su jedan i drugi put

međusobno djeljivi i kao da životni put ne određuje glumački ili bilo koji drugi put, ali čini se kao da se to u slučaju Pere Kvrđića ipak treba naglasiti. Ne ulazi Ivanković u razmatranja u to da li su određeni događaji i biografske činjenice bile bitne za njegov glumački put, ali ih i ne zaobilazi. Taj prvi dio dobiva i odgovarajući naslov *Pero Kvrđić i njegov ludički dvojnjak*. Glumac i privatna ličnost u slučaju Peru Kvrđića nisu odvojeni, oni su dva lica iste pojave. Onaj Kvrđić koji se pojavljuje na sceni zaigrani je dvojnjak onoga Kvrđića kojeg srećemo na ulici ili u tramvaju, a možda je i obrnuto.

Osobni podaci su pažljivo protkana činjenicama njegova kazališnog života. *Teško bi za Peru Kvrđića bilo reći da je glumac koji je obilježio jednu epohu. Umjetničkim dometima svojih glumačkih ostvarenja, njihovom brojnošću i dugovječnošću svoje karijere, Kvrđić je, naime premostio različita razdoblja u povijesti suvremenog hrvatskog kazališta i postao epohom za sebe, kaže Ivanković u svojoj prvoj rečenici monografije.* Prateći njegovu kazališnu biografiju, pratimo doslovno povijest suvremenog hrvatskog kazališta. Susrećemo se doslovno sa svim onim što je bila ta povijest, susrećemo se s Perom Kvrđićem, njegovom obojtelji, prijateljima, glumcima, režiserima, piscima, kazalištima i predstavama.

Priznajem, kad sam uzeo knjigu prvi put u ruke, opterećen svim već navedenim razmišljanjima o nemogućnosti prikazivanja fenomena glume, bio sam veoma skeptičan prema tom pokušaju i nikako ni nisam mogao

predočiti da je moguće fenomen glume tako donijeti u jednoj knjizi, a da čovjek na kraju ipak ne ostane uskraćen. Čak sam se pomalo ljutio sam na sebe i pitao sam se što mi to treba da se upuštam u takvu pustolovinu. Pero Kvrđić je i moj život obožavao velikim igrama koje su se trajno utisnule u mojim sjećanjima. Nezaboravne su brojne igre kojima sam uvijek prisustvovao kad sam god mogao. Što ako budem razočaran knjigom? Preuzimajući obvezu pisanja o njoj neću moći zatajiti svoje negodovanje. Morat ću se suočiti s time da napišem nešto što će možda povrijediti i Hrvoja kojeg veoma cijelim. No, s druge strane, želja za besplatnom knjigom (recenzentski prijemak) bila je jača, a kako živim u Beču, postojala je ipak krajnja mogućnost odustajanja od pisanja. Mislio sam, urednica časopisa je predaleko i neće mi moći oduzeti knjigu koju sam jako želio. Čovjek se ne izlaže nikakvom riziku kupujući knjigu. Ipak imati na jednom mjestu, a to u najmanju ruku jedna monografija obećava, sve podatke koji su vezani za kazališta Pere Kvrđića i nas samih već je samom tom činjenicom vrijedna kupnje, a što se tiče doživljaja to ću morati opet ostaviti za posjet kazalištu. Ovako... uzimam knjigu i sviđa mi se na prvi pogled, iako je teška i velika, ali ipak je to monografija, a i hrvatske knjige naginju težini i ne baš džepnoj veličini. Sviđa mi se i jednostavna naslovnica na kojoj se nalazi dobro poznato lice Pere Kvrđića. Monografiju je grafički oblikovao Luka Gusić i njegov rad izuzetno korespondira s načinom pristupa Hrvo-

ja Invankovića. Niti u jednom trenutku svojeg susreta s knjigom nisam osjetio niti jednu nezgrapnost u odnosu teksta i fotografije, u odnosu napisanog i predmetnog same monografije. Izgleda da je već zaboravljeno da je knjiga predmet, stvar i da kao takva nameće svojim autorima (ne samo piscima teksta) poseban zadatak – stvoriti odgovarajući odnos između između svih nivoa koji čine jednu knjigu. Otvaram prve stranice i opet nailazim na fotografiju preko cijele stranice. Uvodna riječ nakladnika, intendanta Dubrovačkih ljetnih igara dr. sc. Ivica Prlendera, pod naslovom *Gospar Pero* je, a što je drugo za očekivati, pomalo samohvala i tepanje sebi kao prvom inicijatoru knjige o velikom glumcu. I to je u redu, hvala njemu osobno i Dubrovačkim ljetnim igrama na knjizi.

I onda počinje fino tkivo Hrvojeva teksta. Nenametljivo i lagano vodi nas Ivanković na sam početak, u Srpske Moravice gdje je 4. ožujka 1927. Pero Kvrđić rođen. Kratki, skoro kao fusnota dodatak o čestim promjenama imena rodnog mjesta našeg junaka govore i o onim biografskim okolnostima za koje bi se na prvi pogled reklo da su nebitne i koje Hrvoje Ivanković samo tu i tamo tka tijekom cijele monografije u osnovni tijek biografskih i kazališnih podataka. Svi slični izleti u širu «društvenu stvarnost» su u knjizi isto tako zadržani u pozadini, i onako nečemo nikada znati koliko su bitni za glumu, a o njoj se ipak radi. Bilo je sigurno i drugih sličnih biografija, pa ipak ti ljudi nisu postajali veliki glumci kao što je to Pero Kvrđić.

Vidimo željeznički kolodvor u kojem je njegov otac držao gostionicu. Pripadajuća fotografija na sljedećoj stranici je opet velikog formata i s nje nam se smije Pero Kvrđić u dobi od osam mjeseci. Izvršno grafičko rešenje knjige, s dobro odmjerenim (i dobro izabranim) odnosom fotografija i teksta lagano uvlači čitaoca u onaj sloj fenomena za koji sam se bojao da ću biti uskraćen – za doživljaj glume. Pojavljuju se poznata lica, predstave, mjesta kazališnih zbivanja, oživljavaju uspomene na davne prijatelje i suradnike. Oživljavaju doživljaji koje sam imao prisustvujući predstavama. Ne znam jesu li monografije pisane za iščitavanje, ali ja ovu čitam kao bilo koju drugu napetu takozvanu čistu literaturu. Čitam i gledam fotografije. Bez obzira radi li se o fotografijama iz obiteljskog života, onih u trenucima druženja s prijateljima ili o fotografijama iz predstava i filmova, Pero Kvrđić zrači iz njih onim svojim poznatim nepatvorenim smijehom. Postoji uvjerenje, ne znam da li još uvijek, da fotografija ne laže. Pokušavam usporediti fotografije u knjizi s današnjim fotografijama kazališnih predstava koje su mi dostupne preko interneta. Većinu tih predstava nisam vidio i osuđen sam isključivo na dojam koji dobivam gledajući web-stranice koje povremeno posvete svoje "video galerije" kazalištvu stvarnosti» su u knjizi sasvim zadržani u pozadini, i onako nečemo nikada znati koliko su bitni za glumu, a o njoj se ipak radi. Bilo je sigurno i drugih sličnih biografija, pa ipak ti ljudi nisu postajali veliki glumci kao što je to Pero Kvrđić.

facea osjeti se Kvrđićeva koncentracija na unutra, a ne, kao što je to danas uglavnom slučaj, direktno i vrlo često agresivno obraćanje prema van. Ne radi se tu o tome je li nešto bolje ili lošije, radi se jednostavno o činjenici da je Pero Kvrđić, riječima Hrvoja Ivankovića, epoha za sebe. Ipak, ne bez izvjesne gorčine i tuge, ne zbog izgubljenog vremena, jer ono nije izgubljeno, barem se taj dojam stiže dok se ima u rukama monografija *Kazališna doba Pere Kvrđića*, čita se tekst Georgija Para pod naslovom *Glumac za sva vremena*. I kad bi čovjek pomislio da će nam Paro pužiti nadu za kazalište koje je otjelovljavao Pero Kvrđić, Paro završava isti tekst rečenicama iz 1988. godine koje bezuvjetno demantiraju vlastiti naslov: *Što još reći o Peri Kvrđiću? Možda to da je danas svojeg teksta o Kvrđiću pojam ljudima. Čak i kad je sniman iz en*

je pobijedio vrijeme, on je glumac za sva vremena, ali nije se mogao doгодiti u današnjem vremenu. Ovo današnje naše vrijeme «danas i ovdje» još nije dalo svog glumca. Glumca za sva vremena.

Bez obzira što će Pero Kvrđić još puno puta stajati na sceni (kao gost iz drugog vremena), nepobitno je da je njegovo vrijeme prošlo. Ne smijemo zaboraviti da smo mi to vrijeme zvali, povodom ove uspjele monografije, vrijeme Pere Kvrđića, ali to je vrijeme jedne velike plejade glumaca i redatelja hrvatskog kazališta bez kojih ni Pero Kvrđić ne bi bio moguć. To se vidi iz svih onih fotografija s predstava u kojima se pojavljuju i drugi njegovi kolege i kolegece, glumci i glumice, režiseri. Listajući ovu knjigu, čovjek se ne može načuditi koliko je izvanrednih kazališnih stvaralaca činilo naše kazalište i knjiga o Peri Kvrđiću postaje tako *kompendijum* scenske umjetnosti druge polovine dvadesetog stoljeća. U tome je za mene i najveća vrijednost ove knjige. Ne radi se tu o Peri Kvrđiću (nemojte ovo uzeti predoslovno), ovdje se radi o kazalištu kojeg je Pero Kvrđić jedan od mnogobrojnih vrhova. Udubivši se u njene stranice oživljavao sam nezaboravne doživljaje koje mi je to kazalište davalo. Knjiga je uspjela, iako bez objašnjenja čuda, oživjeti ponovo to čudo – "Čudne su to stvari... da, da, čudne su to stvari...", rekao bi moj sugovornik iz 2011. Alojz Noć.

Svoj autorski tekst o Peri Kvrđiću završava Hrvoje Ivanković rečenicama:

Kako nekad, tako i danas, jer je taj

Kralj glume već odavno pobijedio logiku ljudskog života, ispremišao vremena i uloge, premostio razdoblja, povezao nespojivo i otjelovio neiskazivo. A sve to idući hrabro i nepokolebljivo za svojim unutarnjim dvojnikom, za onim ludičkim histrionom sa skapenovskom batinom s kojim se do te mjere poistovjetio da mi današnji više ne možemo prepoznati tko je taj čovjek pred nama: Pero Kvrđić ili stari ludički histriion njemu.

Tu za mene nema dvojbe ni dvojnika, pred nama je uvijek Pero Kvrđić.

Čudo glumca poklopilo se s mnogolikim čudom čovjeka. Piše Mladen Kuzmanović u tekstu Svi Perini ljudi iz 1983. godine, nastalom povodom jednog nastupa Pere Kvrđića pred auditorijem Zagrebačke slavističke škole gdje je Kvrđić igrao scene iz njegovih tada najpoznatijih predstava. Iz tih su neizmjera patnje i ljubavi ishodili svi Perini ljudi kojima se smijemo suzama. Ništa se ne može zaboraviti od te večeri 20. srpnja 1983, ali se, isto tako, ništa ne može ponoviti. Toliko je bila istinita.

"Čudne su to stvari... da, da, čudne su to stvari..."